



# Vi er alle i samme båt!

## Taler

Olav Rune Ekeland Bastrup

## Sted

Gjøvik

## Omstendigheter

Åpning av Solidaritetskongressen

- 1 Et hjertelig velkommen til denne første solidaritetskongress i regi av Stiftelsen Rettferd for taperne. Vi har vært nervøse for hvor bredt denne kongressen ville samle, men her jeg står, kan jeg konstatere at salen er velfylt, ikke bare av egne medlemmer, men også av politikere, fagfolk og forskere samt representanter for
- 5 andre frivillige organisasjoner. Et særlig velkommen til sosialminister Guri Ingebrigtsen, fylkesmann Kristin Helle-Valle, som prioriterte å åpne kongressen, til stortingspolitikere, til embetspersoner fra ulike departementer og til våre foredragsholdere Reiulf Steen, Per Fugelli, Anders Bratholm, Bjørn Hvinden og Lars Borgersrud.

10

Ikke sjelden møtes jeg av forundring over mitt engasjement i Stiftelsen Landsforeningen Rettferd for taperne, nå i flere år også som sentralstyrets leder. - Du er da ingen taper, sies det.

- 15 Nei, selv ville jeg nok ikke finne på å si om meg selv at jeg er en taper. Dertil har jeg det for godt. Men jeg ser heller ikke på meg selv som noen vinner. Jeg har en rem av begge huder i meg, og slik tror jeg det er for alle. Det er også dette som er vår stiftelses motto, som møter oss i logoen på brevpapir og på vår bil og som uttrykker en grunnleggende erkjennelse: VI ER ALLE VINNERE OG
- 20 TAPERE. Vi er alle i samme båt!

- Det ligger dypere visdom i dette enn vi oppfatter ved første ettertanke. For oss alle gjelder det at livet er en kamp, ingen kommer seg igjennom uten skrammer. På et eller annet område er vi alle tapere - enten det var drømmer og
- 25 forventninger som ble knust, en ulykke som rammet oss plutselig og uventet, et tap vi måtte forsone oss med.

Men motsatt gjelder det også at vi alle har vinneren i oss. Ethvert menneske er  
30 unikt, ethvert menneske er noe som bare han eller hun er, som bare han eller  
hun kan. Uansett reisebagasje eller sosial rang er ingen av oss garantert mot  
nederlag. Vi er alle dypest sett i samme båt. "Vi kravler oss frem etter beste  
skjønn. En lykkes med Eder, en lykkes ved Bøn", skriver Knut Hamsun i ett av  
sine dikt.

35

Å erkjenne dette er grunnleggende for å kunne vise ekte solidaritet - ikke en  
ovenfra-og-ned-solidaritet, men solidaritet som springer ut fra erkjennelsen av at  
alle mennesker deler noen grunnleggende kår med hverandre.

40 Utgangspunktet for mitt engasjement i taperforeningen ligger dels i min  
oppvekst, der sosialt engasjement og respekt for mennesker som hadde fått  
mindre reisebagasje enn oss var en overordnet verdi. Jeg fikk det inn med  
morsmelken. Men det bunner også i noen skjellsettende erfaringer jeg gjorde  
under arbeidet med boka "El Jucan - asfaltens sønn. Historien om fakirens liv",  
45 som kom ut i 1993, samme året som Aksjon Rettferd for taperne, som det den  
gang het, ble stiftet. Under arbeidet med boka vandret jeg i miljøer som var  
ukjente for meg, og møtte mennesker som kunne fortelle opprørende historier  
om forsømmelser og overgrep. Som den nysgjerrige personen jeg er, med trang  
til å forstå årsaker og sammenhenger, brakte dette meg ut på en vandring på  
50 noen mørklagte sidespor i norsk historie - historien til dem uten stemme i  
samfunnet, de utslåttes historie.

Norge var tidlig et moderne land, vi var tidlig ute med å flagge humanistiske og  
demokratiske idealer som i dag oppleves selvsagte i vår del av verden, men som  
55 slo mye senere gjennom i mange av de land det er naturlig å sammenligne oss  
med. Fortsatt flagger vi nordmenn høyt med våre humanistiske idealer, ikke  
bare her hjemme, men også på den internasjonale arena. Ikke noe land yter mer i  
bistand til den tredje verden i prosent av brutto nasjonalprodukt, ikke noe land  
har hatt flere misjonærer under fjerne himmelstrøk. På bibelskolen Fjellhaug i  
60 Oslo henger en stor plansje, der solen står over Norge, og der solstrålene peker  
ut mot alle de steder under fjerne himmelstrøk der norsk misjon virker. Ifølge  
denne plansjen er det ikke få stråler som utgår fra solen over Norge.

Vi er stolte over hva vi har fått til i dette landet. Ikke uten grunn. Norge er et  
65 svært godt land å bo i - for flertallet. Men som allerede norsk  
samfunnsvitenskaps grunnlegger, Eilert Sundt, påpekte midt på 1800-tallet,

speiles et samfunns humanistiske kvaliteter ikke i hvordan flertallet i et samfunnet har det, men i hvordan dette flertallet behandler sine minoriteter.

70 Det er i dette møtet mellom de mange og de få som har særlige behov for beskyttelse og respekt, at våre idealer settes på sin virkelige prøve.

Hva jeg oppdaget var at det finnes grupper i Norge som er blitt unndratt goder flertallet holder for selvsagte - ikke bare som følge av forsømmelser, men også  
75 som følge av bevisst politisk strategi. Det gjelder blant andre taterne, som jeg kjenner spesielt godt. I Norge har de aldri vært mange, men gjennom 500 år har de like fullt vært midt i blant oss som en klart identifiserbar minoritet med særegne kulturelle og etniske kjennetegn. Det gjelder i like stor grad dem vi tidligere kalte idioter, men som fordi dette ordet gradvis gikk over til å bli et  
80 skjellsord etter hvert ble hetende åndssvake, og som idet dette også ble et skjellsord gikk over til å hete psykisk utviklingshemmede. Det gjelder pasienter innen psykiatrien og da særlig lobotomiofrene som ble en av de første store sakene vår forening arbeidet for, det gjelder tyskerbarn, som i dag er en annen stor gruppe vår forening arbeider for, det gjelder de mange som er blitt utsatt for  
85 seksuelle eller andre voldelige overgrep under offentlig omsorg, det gjelder dyslektikere og andre som av ulike grunner er blitt skoletapere, og det gjelder de mange andre som av sammensatte grunner har falt utenfor det gode selskap. I forhold til mange av disse gruppene har Norge ikke bare vært tilbakeliggende, men sågar særdeles tilbakeliggende om vi sammenligner oss med land som det er  
90 naturlig å sammenligne oss med.

En liten historie forteller sitt om dette: I 1961, på et tidspunkt da den norske velferdsstaten var under full oppbygging, mottok vi en delegasjon av utenlandske sosialpolitikere som skulle studere norsk spesialomsorg. Her var  
95 delegater fra våre skandinaviske naboland, fra Sveits, Tyskland, Nederland, Belgia og England, ja, helt fra Japan var det utsendinger. Delegasjonen ble blant annet tatt med til Emma Hjorths hjem i Bærum, eller Sentralinstitusjon for åndssvake som det offisielt het, hvor man nettopp hadde fullført oppføringen av et stort og moderne bygningsanlegg. Stolt viste norske sosialpolitikere frem  
100 hva de hadde fått til. Men reaksjonen de fikk tilbake, var ikke helt som forventet. Ved avreise uttalte en nestor innen dansk åndssvakeomsorg, som var med i delegasjonen, til forfatter og journalist i Dagbladet, Per Hansson: - Dere burde skamme dere! Og da hadde den danske delegaten bare fått se solsiden av norsk åndssvakeomsorg. Men det var mer enn nok. Selv svedde vi i den  
105 villfarelse at vi lå langt fremme. Men i 1961 lå de fleste sammenlignbare land

milevidt foran oss når det gjaldt omsorg for særlig trengende grupper i samfunnet. Ved inngangen til 1960-tallet var forholdene innen norsk spesialomsorg ikke det spor bedre enn det vi i dag kan se fra barnehjem i Øst-Europas mest utviklede stater.

Dette er ingen retorisk overdrivelse, det er en konstatering av faktum. Men ennå har mange problemer med å fordøye dette faktum. Dels kan det leses ut av statistikk. Det året kjøleskapet for fullt gjorde sitt inntog i norske hjem og Arbeiderpartiet stod på det høyeste av sin makt, i 1956, var de offentlige bevilgningene til norsk åndssvakeomsorg det halve av hva de var i 1880 målt i relative kroner.

I min bok om El Jucan skriver jeg blant annet utførlig om forholdene på Emma Hjorth og andre norske spesialinstitusjoner. En av reaksjonene jeg fikk - for øvrig i avisen Klassekampen, av alle steder - var at jeg overdrev og at beskrivelsen neppe var etterrettelig som generell beskrivelse av institusjonsomsorgen. Men da rykket journalist og forfatter Arne Skouen, som selv hadde førstehåndskjennskap til åndssvakeomsorgen og til Emma Hjorth i særdeleshett, ut til mitt forsvar. I den grad jeg hadde vært historisk uetterrettelig, så var det fordi jeg uttalte meg for svakt, ikke for sterkt. Et uttrykk som rottereir var ikke for sterkt til å beskrive forholdene på Emma Hjorth i 1960. Det var for svakt, mente Skouen.

På min vandring på sidesporene av norsk sosialhistorie, festet jeg meg ved to ting.

1) Norsk sosialpolitikk hadde de siste 150 år i sterk grad vært preget av pedagogikkens dominans over sosialmedisinen og psykovitenskapene. Her skilte Norge seg ut i forhold til våre skandinaviske naboland og de fleste andre vesteuropeiske land, og i særlig grad Sveits, som vi ellers har så mange likhetspunkter med. Norsk omsorg for særlig utsatte grupper har hatt oppdragelse og sosialisering som sitt primære formål. Avvikende grupper i samfunnet skulle oppdras etter de kristelige og moralske normer som flertallet hadde definert. Spesialomsorgen ble i stor grad et anliggende for lærere og prester. Sosialmedisinsk og psykologisk ekspertise ble holdt utenfor. Allerede ved 1800-tallets slutt hadde nestorene innen norsk spesialomsorg, som Johan Anton Lippestad, hans søster Emma Hjorth og Jakob Sæthre, gjort gjeldende ideer som sett i tilbakeblikk fremstår som forbausende moderne, og der

sosialmedisinske aspekter ved åndssvakeomsorgen ble fremhevet. Med ytterst knappe ressurser forsøkte de også å realisere sine ideer ved de institusjoner de grunnla, og som hadde sine forbilder i utlandet. Men da staten kom inn og overtok institusjonene, forsvant dette idégrunnlaget ut bakveien. Med  
150 vergerådsloven av 1896, straffeloven av 1902, og løsgjengerloven av 1900, ble et annet sosialpolitisk idégrunnlag etablert: Sosialomsorgens primære formål skulle være oppdragelse og sosialisering - og - selvsagt - som en del av dette: kontroll. Allerede ved skoleloven av 1864 slås dette fast. Om skolegang for utviklingshemmede står det bare én setning: Den skulle "saa vidt muligt" sørge  
155 for det nødvendigeste av "borgerlig og christelig Oplæring". Det var det hele. Og inn toget prestene og lærerne. De store mammutinstitusjonene - oppdragelsesanstaltene - skjøt opp, og ble til lukkede verdener der det utviklet seg helt andre normer og regler for adferd og menneskelighet enn dem som ble holdt for selvsagte i samfunnet for øvrig.

160 Først på 1970-tallet fortrenkes dette pedagogikkens hegemoni over spesialomsorgen ved at annen sosialfaglig kompetanse gradvis fikk innpass. Og da kom også de store skandalene på løpende bånd. Gjennom en serie skandaløse presseoppslag, da særlig i Dagbladet, begynte offentligheten å få et visst innblikk  
165 i hvordan det stod til i velferdsstatens mest lukkede rom.

Det som ligger i bunnen her, er et pietistisk omvendelsesideal, som de siste 150 år har vært fremherskende i norsk kristelig organisasjonsliv, men som også i mer allmenn forstand har vært med på å forme norsk mentalitet. Moderne filantropi  
170 har sine røtter i den tyske indremisjonsbevegelse, og som formulerte som sitt ideal at kristen nestekjærlighet ikke bare skulle være omsorg for den nødlidende, men virke til omvendelse for de fortapte sjeler. Eller uttrykt i mer allmenne termer: Filantropien skulle utvirke forandring hos dem som ikke var tilpasset borgerlige og kristelige normer for adferd. Igjen altså: oppdragelse og  
175 sosialisering. Dette idealet har ikke bare stått sterkt innen kirke og lavkirkelig organisasjonsliv. Sett bort fra det spesifikt kristelige absorberte norsk arbeiderbevegelse også dette tankegodset. Sosialpolitikens formål - velferdsstatens formål - var aldri barmhjertighet i og for seg, og tok aldri utgangspunkt i de særlige behov som utsatte grupper hadde. Den var et  
180 instrument til sosial endring, til oppfostring, oppdragelse og kontroll.

2) Det andre jeg festet meg ved var at norsk spesialomsorg for utsatte grupper i stor grad har hatt preg av særomsorg. Med særomsorg mener jeg at visse

185 grupper har stått under et eget lovverk som medførte at rettigheter som gjaldt for flertallet var unndratt dem, og som i stor utstrekning ble forvaltet av private og filantropiske organisasjoner der det offentliges kontroll med virksomheten var særdeles svak. Norsk Diakonforbund hadde fått tildelt de åndssvake som sitt spesialområde, den halvoffentlige organisasjonen Norsk misjon blant hjemløse  
190 fikk taterne. Taterne stod i en særstilling. De stod under et eget forvaltningsregime og der Norsk misjon blant hjemløse i praksis fungerte som et statlig taterdirektorat med fullmakter til å gripe svært bestemmende inn i gruppens ve og vel og med eller mot deres vilje stilte dem i et klientforhold til staten. Mange lover, som for eksempel handelsloven og dyrevernsloven hadde  
195 egne bestemmelser som grep direkte inn i taternes livsførsel og hvor siktemålet var å underminere gruppens kulturgrunnlag. Vergerådsloven, forløperen til dagens barnevernslov, hadde særbestemmelser i forhold til taterne, og som gjorde det mulig for misjonen å fjerne barn fra taterfamiliene i stor skala og plassere dem i institusjon eller fosterpleie. Til langt inn på 1950-tallet inneholdt  
200 dyrevernsloven en bestemmelse som forbød taterne å være i besittelse av hest. Slik ønsket man å hindre vandrerskaps mobilitet. Mange andre eksempler kunne nevnes. Først i 1986 mistet Norsk misjon blant hjemløse sin hals- og håndrett overfor taterne, og først da gjaldt norsk sosialrett fullt ut for denne gruppen.

205 Jeg skal ikke bruke mer tid på å utdype dette. Jeg kunne sagt mye mer om tyskerbarn, om psykiatriske pasienter, om enslige mødre, om dem som ble ofre for rasehygieniske tiltak. Det ligger et hav av stoff her som ennå ikke er tilstrekkelig utforsket, som ikke bare kaster skygger over den norske velferdsstatens historie, men som også gir innblikk i ideer og forestillinger som  
210 var retningsgivende for sosialpolitikken.

Men la meg peke på et ikke uviktig forhold: De sosialfaglige miljøene i Norge har vært små - naturlig nok, fordi ikke bare er vi et lite land, men sosialt, kulturelt og politisk også et svært homogent land. I mye mindre grad enn andre  
215 sammenlignbare land har Norge opplevd dyptgripende og historisk skjellsettende brytninger. Vi har vært - og er - en idyll. Dette innebærer at norsk politikk i stor grad har hatt preg av konsensus - det som på politikerspråket heter "brei politisk semje". Rundt de grunnleggende valg, verdier og mål har det i Norge hersket stor grad av enighet.

220

For samfunnet som helhet har dette sikret stabilitet. Men det har også den side ved seg at rammene for "political correctness" har vært relativt trange. "Det

typisk norske" representerer også et moralsk og verdimesig paradigme som det  
225 skal relativt lite til for å sette seg utenfor. Eller som tidligere statsminister Gro  
Harlem Brundtland uttrykte det i en nokså famøs nyttårstale: "Det er typisk  
norsk å være god!" Så problematisk en slik uttalelse enn er, så kommer like fullt  
mye av den norske selvforståelsen til uttrykk her. Det er slik vi ser på oss selv - og  
gjærne vil se på oss selv.

230

En annen side ved dette er at også sosialfaglig har det vært relativt liten brytning  
av ideer. Også her har det rådet "brei semje". Jeg kan ikke uttale meg om andre  
akademiske disipliner, men i alle fall innen sosial- og psykovitenskapene og alle  
tilhørende underdisipliner, har det vært små skoledannende fagmiljøer som lett  
235 kunne etablere et hegemoni som gav lite rom for annerledes tenkning.  
Sosialfagene hadde - og har - sine småkonger som i stor grad har vært alene om å  
peke ut kurs for sine ulike disipliner. Det beste eksemplet er nok psykiatrien. For  
få tiår tilbake kunne antallet psykiatere i Norge telles på to hender. Av disse satt  
noen ganske få som konger på hver sine store institusjoner, som Ørnulf  
240 Ødegaard på Gaustad, Gabriel Langfeldt på Vinderen, Rolv Gjessing på  
Dikemark, Ole B Munch på Emma Hjorth osv, og styrte nokså eneveldig. Menn  
som disse holdt så å si hele fagfeltet i sin hule hånd. De rivaliserte nok seg  
imellom og hadde sine ideologiske fektekamper og ulike preferanseområder,  
men i de store, grunnleggende trekkene gjaldt en faglig konsensus som ikke  
245 kunne motsis uten fare for den som satte seg i kritikerens posisjon.

Vi ser mange konkrete virkninger av dette, blant annet i en ideologisk  
sementering som kunne gi seg til dels absurde utslag i forhold til hvordan visse  
grupper ble behandlet. Lobotomiofrene er her et svært godt eksempel. Norge  
250 var det første land etter USA som introduserte lobotomi som  
behandlingsmetode i psykiatrien. Og Norge var det aller siste land i verden til å  
avvikle denne barbariske behandlingsmetoden som både i Norge og alle andre  
land som hadde utprøvd den, hadde vist seg å ha en ekstrem høy dødelighet som  
direkte følge av inngrepene. Joar Tranøy påstår at hele 15 prosent døde som  
255 følge av inngrepene, og alt tyder på at hans anslag er korrekt.

Hvordan var dette mulig? Jo, det kunne skje fordi norsk psykiatris konge fra  
1940- tallet til slutten av 1970-tallet het Ørnulf Ødegaard og var en sterk  
tilhenger av lobotomi. Han drev en virksomhet i et lukket akademisk rom der  
260 motforestillinger kun langsamt og gradvis trengte inn, han var skoledanneren og  
en Moses i ødemarken som kom med lovens steintavler.

Jeg må dvele litt også ved en annen side ved norsk sosialhistorie, fordi den på sett  
265 og vis danner en paradoksal kontrast til det jeg nå har holdt frem i et kritisk lys,  
og som også representerer en positiv kontrast. Jeg har nevnt pedagogikkens  
hegemoni over psykovitenskapene i norsk spesialomsorg med vekt på  
oppdragelse og sosialisering. I bunn og grunn reflekterer dette et positivt  
menneskesyn. Mennesket er ikke determinert - dvs. forutbestemt til sin skjebne  
270 gjennom biologisk eller sosial utrustning. Alle har et potensial i seg til å bli  
"gagns mennesker". Andre europeiske land har i mye sterkere grad enn Norge  
vært klassesamfunn der man var født inn i en bestemt sosial klasse og var  
forutbestemt til å forbli der gjennom hele livet. Man skal ikke lenger enn til  
Sverige for å se store forskjeller. I Norge har det ikke vært mye rom for et slikt  
275 deterministisk tankegods. I Norge har vi alle kunnet bli like, vi er et av verdens  
mest egalitære samfunn.

Men for at et slikt likhetsideal skulle slå igjennom, krevdes det desto større grad  
av tilpasning til fellesnormene fra dem som av forskjellige grunner stod utenfor  
280 eller avvek fra dem.

Norsk rasehygiene på 1920- og 30-tallet, og for så vidt til langt ut på 1960-tallet,  
hadde en slik motivasjon. Den hadde sine sterkeste talsmenn innen  
arbeiderbevegelsen, særlig hos overlege Johann Scharffenberg, som var en svært  
285 dominerende samfunnsdebattant, samt hos den mangeårige helsedirektøren  
Karl Evang. Det lå ikke noen fascistisk herrefolkstenkning bak  
tvangssteriliseringer av tatere eller andre som ble ansett for å være "biologisk  
mindreverdige". Det man ville, var å utrydde dårlig arvestoff hos utsatte grupper  
som førte til at sosial nød reproduserte seg i samfunnet, som kunne representere  
290 en sosial smittefare overfor arbeiderklassen og hindre dens frigjøring. Man ville  
løfte de store massene opp. For å få det til, måtte man få kontroll med den  
viktigste årsak til nød i sosialt svake familier: reproduksjonen. Man måtte - satt  
på spissen - trykke de aller svakeste helt ned for at de med potensial til å løfte seg  
opp skulle bli frigjort. Arbeiderbevegelsen kjempet altså ikke bare mot den  
295 kapitalsterke borgerklassen. Den kjempet på to fronter. Den kjempet også mot  
"filleproletariatet" som representerte den sosiale fornedringen som  
arbeiderklassen skulle frigjøres fra.

La oss oppsummere litt: Det norske likhetsidealet har mange positive sider, og  
300 har lagt grunnlag for et samfunn preget av velstand og stabilitet - for flertallet.



Men kravet om likhet og sosial tilpasning til likhetsidealet har også vært formidabelt undertrykkende i forhold til dem som representerte ulikheten - til dem som rotet på rommet i folkehjemmet. Den norske velferdsstaten hadde - og har - et janusansikt. Den har hatt - og har fortsatt - sine ofre, og mange av dere som er dens ofre, sitter her i denne sal. Dere har betalt en pris dere aldri kunne forstå eller akseptere var rettferdig. Med god rett krever dere oppreisning. Og samfunnet har omsider nølende begynt å gi dere den, riktignok kun i form av symbolske pengebeløp, men viktig nok som uttrykk for en erkjennelse av at det ble begått urett.

Ingen kan kreve sin rett uten å ha ressurser til å gjøre sitt krav gjeldende. Man må ha en stemme som blir hørt. Man må ha krefter for å kunne reise seg opp og rope. Det skal noe til når man har blitt trykket ned i store deler av livet. Man kan ikke forvente at alle har de kreftene, har den stemmen. For personer med manglende skolegang er det ikke liketil å skrive et brev til et offentlig organ og gjøre seg forstått. Derfor vil mange oppleve å møte veggen når de gjør sitt krav gjeldende. De kjenner ikke kodene, kjenner ikke språket man skal snakke for å vinne frem, kan ikke uttrykke seg elegant eller på en måte som er overbevisende hos mottakeren. Man blir oppfattet som kverulant og bråkmaker.

Like fullt: Dere krever å bli hørt. Urett skal kalles ved sitt rette navn - urett skal ikke kalles rett. Bjella skal henges på katten! Stiftelsen Rettferd for taperne vil være en stemme dere kan bruke for at budskapet blir hørt hos dem som skal høre det. Og vi blir faktisk hørt. Vi har en stemme som bærer. Det har vi bevist gjennom de mange saker vi faktisk har funnet løsninger på - om ikke nødvendigvis fullgode løsninger, men like fullt effektive nok til å slå sprekker i muren av uforstand man ellers er blitt møtt av.

Glem bare ikke dette: Bak dere som tross alt kan rope og har vist at dere har vinnerens potensial i dere, står alle dem som verken orker eller kan reise seg opp i knestående engang. Dette er de taperne vi ikke kommer i kontakt med, fordi de har gitt opp - de er desillusjonerte og tror ikke lenger på noen - heller ikke på oss.

Dessverre er det neppe til å komme bort fra at det alltid vil finnes tapere. Det ligger i hele vår kultur og i samfunnets strukturer at det må bli slik. I vår kultur fokuseres det ekstremt mye på å være vinner, mer i dag enn noen sinne. Men i selve eksistensen av ordet vinner ligger det som en logisk nødvendighet at noen

også må være tapere. Alle kan ikke være vinnere - da blir ordet meningsløst. Ordet har bare mening fordi det står i forhold til sin motesetning: tapere.

345 Mange reagerer på navnet på vår organisasjon - Rettferd for taperne. Gjør man noe godt mot mennesker ved å kalle dem tapere, spør man. Er ikke det en unødvendig stigmatisering av mennesker som har slitt nok som de har?

350 Jeg kan forstå slike reaksjoner. Men valget av navn er helt bevisst. Vi kaller en spade for en spade og en høne for en høne. Navnevalget er en bevisst provokasjon mot et samfunn som i så ekstrem grad som vårt dyrker vinnere. Selve eksistensen av vår organisasjon skal være en påminnelse om at der hvor det er vinnere, er det også tapere. Der hvor vi bedrar oss selv med å tro at vi alle er vinnere i vårt vellykkede samfunn, trenger vi å høre at det faktisk finnes noen som har tapt. Vi er ikke alle vinnere i dette landet!

355 På denne måten utfordrer vi også begrepene og måten vi bruker dem på. Ord som tapere og vinnere er signaler om noe potensielt umenneskelig i all menneskelig virksomhet - at til sjvende og sist er det den sterkestes rett som gjelder. At bak alle våre forsikringer om likhet for alle, ligger dyret i oss som når  
360 alt kommer til alt bare er interessert i sin egen rett.

Det er for å temme og kontrollere dette murrende dyret i oss at vi har en stat - et organisert samfunn som setter grenser for hvor langt enkeltmennesket kan forfølge sine egoistiske mål. Staten er der for fellesskapets skyld - eller sagt mer  
365 korrekt: for det mangfoldige fellesskapets skyld.

Jeg har tidligere pekt på hvordan krav om tilpasning virker undertrykkende på bestemte grupper som faller utenfor fellesnormene i samfunnet. Men dette må ikke tolkes slik at et tilpasningsfritt samfunn ville vært noe bedre. Selvsagt ikke.  
370 Et sivilisert samfunn kan ikke bygges uten at individer og grupper tilpasser seg samfunnets felles basis. Det grunnleggende her er hvordan det store fellesskapet ivaretar mindre gruppers rettsstilling. Det er dette som er målestokken for en human stat - at alle grupper i samfunnet har en rettsgaranti som sikrer dem respekt for deres egenart og særlige behov.

375 Her er vi ennå på krabbestadiet i velferdsstatens historie. De siste tiårene har vært preget av å hente inn igjen det velferdsstaten forsømte og gjorde galt i forhold til minoritetsgrupper. HVPU-reformen sikret basale rettigheter for

380 psykisk utviklingshemmede, homofili er avkriminalisert, homofile ekteskap vil  
ventelig være en realitet likeverdig med heterofile innen få år. Vi har tatt oppgjør  
med overgrep innen psykiatrien, mot tyskerbarn, mot konfiskasjon av  
jødeformuer etc. Vi rydder i folkehjemmets innerste kott. Denne prosessen vil  
385 riste på hodet av urett som ble begått i vår tid.

Denne oppryddingsprosessen representerer noe nytt. Den forteller noe om at vi  
har gått inn i en annen fase av velferdsstatens historie. Flertallet hadde fått sitt,  
først i de senere år var tiden inne for de gruppene som har særlige behov for  
390 rettsvern.

Denne prosessen er betydningsfull også for flertallets oppfattelse av seg selv.  
Gjennom denne prosessen siver det inn en gradvis erkjennelse av at samfunnet  
ikke er så homogent som vi trodde. Det er mangfoldet som er fellesskapets  
395 fremste kjennetegn.

Men i å erkjenne at mangfoldet er fellesskapets fremste kjennetegn burde det - i  
alle fall ideelt sett - følge med en annen erkjennelse: at vi er ikke enten innenfor  
eller utenfor, vi er ikke enten tapere eller vinnere. En slik forståelsesform er i  
400 virkeligheten inhuman. Mennesket er aldri et slikt enten eller. Og her er vi ved  
der jeg begynte - i det som er denne stiftelsens motto og slagord: Vi er alle tapere  
og vinnere. Vi bærer alle med oss brustne drømmer, brutte håp, skuffelser,  
større eller mindre grad av urett. Og vi bærer alle med oss drømmer om noe  
annet, noe nytt og noe bedre. I alle mennesker - i absolutt alle mennesker - bor  
405 det en trang til å ville være lykkelig. I alt vi gjør, er det dette vi søker alle sammen.  
Det er det mest grunnleggende alle mennesker har sammen. Og dette må også  
være retningsgivende for hvordan vi behandler hverandre, og for hvordan  
samfunnet innretter sin politikk: å sikre ethvert menneske rett og mulighet til å  
bli det vi alle vil bli: lykkelig.

410 Dette kunne vært et fint poeng å avrunde med. Men dette bringer meg videre til  
noe enda mer sentralt, og som det må knyttes noen ord til. Retten til å søke  
lykke er i FNs menneskerettserklæring definert som en av de sentrale  
menneskeretter. Ingen er vel uenige i det. Spørsmålet er imidlertid: Hvordan  
415 sikrer vi alle menneskers rett til å søke lykken uten at det går utover fellesskapets  
velferd?

I mitt arbeid med å avsløre og motarbeide sosial urett mot sårbare grupper, er  
420 jeg ofte blitt møtt med kritikk om at jeg demoniserer menneskene i systemet  
som var ansvarlige for uretten. Det var systemet som var ondt, ikke menneskene,  
sies det. De ville som regel det beste, men kom til kort. Mange av dem som  
jobbet i institusjonene var uegennyttige og uselviske mennesker, men de  
manglet ressurser og deres gode hensikter var ikke nok til å motvirke  
425 brutaliteten som lå i selve systemet. Og i frustrasjon over systemets mangler  
hendte det at selv ellers gode mennesker selv ble brutalisert i sin måte å håndtere  
hverdagen på institusjonene på.

Dette er en viktig påpekning. Arne Skouen skrev en gang: Et system fungerer  
430 sjelden som summen av enkeltmenneskers gode hensikter, det har en egen  
iboende tendens til brutalisering. Det var nettopp erfaringene med å ha et barn  
innen åndssvakeomsorgen som hadde brakt ham til en slik erkjennelse.

Men dette illustrerer bare ytterligere hva jeg har villet påpeke: Det er ikke nok å  
435 være god. Filantropi og barmhjertighetsarbeid er ikke nok. Å opptre som hjelper  
for et annet menneske - så uegennyttig og selvoppofrende man enn er -  
innebærer i en grunnleggende forstand også å plassere seg i en maktposisjon over  
dette mennesket. Når jeg gjør meg til hjelper for en annen, sier jeg nemlig  
implisitt at jeg er sterkere enn deg, at du er svak, fordi du trenger min hjelp.  
440 Allerede her er undertrykkelsens struktur etablert, allerede her ligger  
brutaliseringens kime.

Men barmhjertighet slik jeg har lært det i den kristendom jeg ble oppdradd i  
hjemme, er noe annet enn et godt sinnelag. Barmhjertighet er for meg å gjøre  
445 meg svak for den andre, stige ned på hans nivå, gjøre meg lydhør for hans  
erfaringer, tanker og følelser, vite med meg selv at det menneske jeg har med å  
gjøre, er unikt - like unikt som meg selv, og at først og fremst kan jeg lære noe av  
dette menneske, ikke bare forstå meg selv som lærer og oppdrager. Først når jeg  
forstår at den jeg skal hjelpe er unik, kan jeg være en hjelper.

450 Kinas tidligere partileder Deng Xiao Ping uttalte i en samtale med USAs  
president at menneskeretter er relative - at det som er selvsagte rettigheter i USA  
og resten av den vestlige verden, ikke nødvendigvis er det i Kina. Menneskeretter  
må forstås ut fra kulturell og historisk kontekst.

455 Forhåpentligvis ser vi alle hva som er endepunktet på et slikt resonnement:

Menneskeretter er noe vi, flertallet eller makthaverne, kan innvilge våre undersåtter.

460

Det Kinas tidligere leder her uttrykte, er ikke så forskjellig fra det som den norske velferdsstatens tidligere filantroper uttrykte. Rettigheter er noe vi innvilger av sjenerøsitet, av vårt gode hjerte. Det reflekterer et totalitært og undertrykkende systems ovenfra-og-ned-solidaritet.

465

Men dette er ikke slik menneskerettene er definert ut fra en vestlig humanistisk og kristen tradisjon. Rettigheter er ikke noe vi kan tildeles eller innvilges.

Menneskeretter er noe vi har. Det kommer først av alt. Vi har dem i kraft av å være det vi er: mennesker. Eller sagt med andre ord: Menneskerettene er

470

naturgitte. Følgelig kan de verken gis oss eller tas i fra oss. Vi har dem alltid - fra første til siste åndedrett. Enhver inngripen eller opptreden overfor et annet menneske som tar sikte på å regulere eller innskrenke denne grunnleggende rettstilstand, er derfor per definisjon et overgrep.

475

Om menneskerettene er naturgitte, så er også en annen lov like naturgitt: loven om sterk og svak. Det er et naturgitt faktum at noen er sterkere enn andre, at noen har en større evne til å sette sin rett igjennom enn andre - og på bekostning av andre.

480

Som følge av dette må ethvert sivilisert samfunn ha et særskilt rettsvern for de svakere gruppene - ja, ikke bare rettsvern, men også et rettighetsvern. Med rettighetsvern mener jeg noe mer fundamentalt, nemlig vern mot at rettigheter ikke er noe som kan forhandles om, defineres eller avgrenses etter politisk forgodtbefinnende. For menneskerettighetene står under press hele tiden, også i

485

Norge. Alltid vil det være sterke grupper i samfunnet som forsøker å frata svake grupper ikke bare rettsvernet, men også deres naturgitte rettigheter.

Taperforeningen er ikke først og fremst en barmhjertighetsorganisasjon - den er en rettferdighetsorganisasjon. Barmhjertighet er viktig, men ikke nok.

490

Taperforeningen er en organisasjon som sier fra ikke bare når enkeltmenneskets rettssikkerhet er truet, men også deres fundamentale rettigheter.

Det var dette særpreget ved Taperforeningen til forskjell fra mange andre organisasjoner for gode formål som fristet meg til å engasjere meg i akkurat denne foreningen. Gjennom mitt arbeid møtte jeg mange som nettopp en slik

495

organisasjon kunne hjelpe - og som vi også har lykket med å hjelpe. Vårt mål er ikke først og fremst å hjelpe mennesker til et bedre liv. Vi har måttet avgrense vårt mandat til noe annet, men ikke mindre viktig: Å slå fast hva som er rett der urett er begått. Når noe er urett, skal det ikke kalles rett. Urett skal kalles ved dets rette navn!

En av mine mest minneverdige opplevelser som leder av taperforeningen var en tidlig morgen klokken seks, da telefonen ringte, og jeg hadde programlederen for sørafrikansk frokost-TV på tråden. I halvsøvn fikk jeg vite at jeg nå var på direkten til Johannesburg, og de ville gjerne høre mer om "the loser's association". Noe slikt hadde de aldri hørt om før. Kunne det være behov for noe slikt i ett av verdens mest fremgangsrike og siviliserte land?

På et ikke helt våkent engelsk fikk jeg sagt noe om norske forhold, at også vi har spenninger i samfunnet, om at det alltid er noen som risikerer at flertallet begår overgrep mot dem.

På en måte var problemstillingen jeg presenterte helt motsatt av den sørafrikanere flest kjenner, der et hvitt mindretall har undertrykket det store flertall av fargede gjennom alle år. Men det jeg sa, gav gjenklang. På direktelinje til Johannesburg opplevde jeg hvordan det ble en debatt mellom andre som var i studio og som jeg ikke kunne se eller vite hvem var. En av deltakerne i studio formulerte det omtrent slik: At selve tilstedeværelsen av en organisasjon som taperforeningen i seg selv var et bevis på at Norge var en sivilisert nasjon.

Ja, om Taperforeningen kan være et slikt bevis, så er det en honnør. Og det kan godt sies slik. Norge er et sivilisert samfunn. Det finnes andre samfunn som mye mer enn vårt kunne trenge en taperforening, men hvor den vil være utenkelig. Slik sett er Taperforeningen et norsk overskuddsfenomen. Fordi så mange har det bra, er det også mulig å bruke engasjement og krefter på de færre som ikke har det bra.

Taperforeningen er ikke noen enkel organisasjon. Dens nerve, dens profil utad, drivkraften i det hele hviler i stor grad på ett menneskes karisma, Ola Ødegaard. Uten Ola Ødegaard hadde det ikke eksistert noen taperforening. Ola Ødegaard fortjener heder, takk og beundring i store mengder for sin innsats.

Samtidig må vi konstatere at det også i vår forening har vært atskillig turbulens.

Den sterke avhengigheten til én persons karisma er også en kilde til konflikt og rivning. For Ola er ikke den eneste blant oss med karisma. Vi er mange her som vil ha et ord med i laget. Og da går det lett noen kuler varmt.

540 La meg bare komme med noen korte ytringer om dette: Taperforeningen trenger Ola Ødegaard. En nærliggende parallell: Anette Thomassen gjorde i kraft av sin personlige karisma organisasjonen NOAS landskjent. Så døde Anette Thomassen. Hvor ofte hører vi om NOAS i dag? Nesten aldri. Hvor stor gjennomslagskraft har denne organisasjonen i dag? Vi vet ikke, for vi hører  
545 ikke så mye om hva NOAS driver med.

Slik også for oss. Det er Ola Ødegaards fortjeneste at vår forening har den gjennomslagskraft den har. Det er en ren konstatering av faktum og noe vi ikke trenger diskutere. Men en dag er Ola Ødegaard ikke her lenger, men  
550 forhåpentligvis er taperforeningen det. Som sentralstyrets leder er det min oppgave å bygge en organisasjon som er fasttømret nok til å kunne overleve den dagen Ola Ødegaard ikke er her mer. Til alle dere som også gjerne vil være høvdingen i vår organisasjon, sier jeg: Ola Ødegaard er høvdingen. Og til Ola Ødegaard sier jeg: Taperforeningen er en organisasjon, og den overlever aldri  
555 om ikke alle ledd i organisasjonen virker sammen.

Som sentralstyrets leder ser jeg det som en oppgave å gi Olas karisma spillerom. Å ikke ta på alvor den helt personlige betydning han har for vår organisasjon, vil være et overgrep mot Ola. Og det har han opplevd nok av fra før. På den annen  
560 side: Den enes beskyttelse skal ikke lede til overgrep mot de andre som har mye å bidra med og som også trenger spillerom. I praksis er det ikke lett å finne en god balanse her. Men jeg har forsøkt å få det til, nærmest koste hva det koste ville. Jeg har ofte måttet ta igjen overfor Ola, men samtidig også klart gitt uttrykk for at jeg er i stand til å skille sak og person, at uenighet i sak eller form ikke  
565 innebærer mistillit til person.

Vi har i dag bedre forutsetninger til å lykkes enn noen gang før. Vi har skapt et grunnlag som taperforeningen kan overleve på. Vi har knyttet til oss profesjonelle ansatte, vi har sikret en relativt trygg økonomi - i alle fall så lenge vi  
570 har et politisk flertall i ryggen. Viktigst er at vi har knyttet til oss en økonomi- og administrasjonssjef. Kjell Henry Lyshaugen er ikke bare dyktig på det han er der for å jobbe med, han er også en trygg og balansert person som skaper ro rundt seg. En mer perfekt motvekt til karismatikerens Ola Ødegaard kunne vi ikke fått,

575 og det uten at de to på noen måte har blitt motsetninger til hverandre.

Taperforeningen har til nå vært ryddegutt på vegne av urett begått mot grupper i vår nære fortid. En stor del av vår forenings medlemmer er mennesker som har opplevd overgrep ved institusjoner på 1950- og 60-tallet, noen også senere. Vi  
580 har lykket svært godt med å rette oppmerksomhet mot grupper som har opplevd urett, gjennomslaget i media har vært særdeles godt - så godt at generalsekretær i LHL og tidligere statssekretær Fred Grønseth uttalte at han misunte oss det og ikke forstod hvordan vi fikk det til.

585 Men en gang vil disse oppgjørene med 1950-, 60- og 70-tallet ta slutt. Tiden vil komme for 80- og 90-tallet, og etter hvert til vår egen tid. Og da vil det være nye grupper som kommer i fokus enn dem taperforeningen til nå har jobbet for. Problemet er at her mangler vi kompetanse. Vi klarer ikke å fokusere nok på dagens tapere og rette søkelyset mot hvilke krefter og prosesser i dagens  
590 samfunn som er med på å skape nye tapere. Her trenger vi å oppdatere oss. Ellers risikerer vi å overflødiggjøre oss selv. Ideelt sett burde vi kanskje ønske oss akkurat det, men slik er nå engang ikke virkelighetens verden. Det skapes tapere også i dagens samfunn - ja, kanskje skapes det flere enn noen gang. Når vi leser at en tredjedel i dagens samfunn ikke klarer å gjennomføre videregående skole, og  
595 når vi også vet at videregående opplæring i dag er nødvendig for kompetanse til nærmest ethvert yrke, så burde dette i seg selv være nok til å få varselklokkene til å ringe. Nå blir ikke alle dem som ikke klarer videregående tapere. Mange finner vi igjen i frie yrker, som heldigvis finnes noen igjen av. Men at det i denne gruppen finnes mer enn nok tilbake som står i fare for å tape kampen om  
600 samfunnets omsorg og sympati, er hevet over tvil. Vi skaper tapere også i dag - på løpende bånd

Utfordringen fremover er derfor i mye sterkere grad å gå inn i dagens problemer, avdekke manglene i velferdsstaten, avsløre krefter i samfunnet som  
605 skaper tapere. Kort sagt kreves det at taperforeningen engasjerer seg mye bredere. Og jeg tror denne solidaritetskongressen kan være med til å utvide fokuset. Det er tre av foredragsholderne jeg spesielt ser frem til å høre: Tidligere leder i Arbeiderpartiet, Reiulf Steen, som vel på sitt vis også må kunne kalles en høvding, som med sin imponerende CV ser ut som en vinner, men som sannelig  
610 også har opplevd hva det vil si å være en taper. Jeg ser frem til å høre professor Anders Bratholm, som også på sitt vis må sies å ha vært et overgrepsoffer i forbindelse med det han måtte gjennomgå i forbindelse med hans engasjement



for å avsløre politivoldsakene i Bergen. Og endelig professor Per Fugelli, som  
615 mer enn noen andre har lykket med å snakke engasjert og forståelig om lykke og  
ulykke i dagens samfunn. Til lykke med solidaritetskongressen!

**Kilde**

Bastrups privatarkiv

620

**URI**

<https://www.virksommeord.no/tale/vi-er-alle-i-samme-bat>

625

630

635

640

645

650